

Voskařství

Lenka Blažková

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umísťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

■ VOSKAŘSTVÍ
Lenka Blažková

ÚVOD	9
■ DĚJINY	11
HISTORIE ZPRACOVÁNÍ A VYUŽITÍ	
VČELÍHO VOSKU	13
VČELÍ VOSK – NETRADIČNÍ MATERIÁL	13
POČÁTKY VČELAŘENÍ, OBCHOD S VOSKEM, PRODUKTY	15
VOSK JAKO PROSTŘEDEK K OSVĚTLOVÁNÍ	19
VOSK A JEHO ZPRACOVÁNÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH	21
ZVYKY A POVĚRY	23
■ VÝROBCI, PRODUKTY A NÁSTROJE	25
VÝROBCI	27
CECHOVNÍ ORGANIZACE VOSKAŘŮ	28
VOSKAŘSKÁ DÍLNA	31
ZÁSOBOVÁNÍ A ODBYT	33
VOSKAŘ AUGUSTIN ČÍŽEK	33
VÝROBKY	37
SVÍČKY	38
SVÍČKA V ŽIVOTĚ JEDNOTLIVCE	38
SVÍČKA V RÁMCI CÍRKEVNÍHO ROKU	40
SVÍCE	43
SLOUPKY	44
OBĚTINY	46
AGNUS DEI	50
BETLÉMY	51
JEZULÁTKA	51
PLASTIKY	52
OSTATNÍ VÝROBKY Z VOSKU	53
ÚPOMÍNKOVÉ PŘEDMĚTY A GALANTERNÍ ZBOŽÍ	53

VOTIVNÍ FIGURY	54
VOSKOVÉ PORTRÉTY	54
ANATOMICKÉ MODELKY	55
PEČETĚ	55
KLÁŠTERNÍ PRÁCE – CEROPLASTIKA	56
VYBAVENÍ VOSKAŘSKÉ DÍLNY	57
NÁSTROJE A ZAŘÍZENÍ POUŽÍVANÁ	
K VÝROBĚ POLOTOVARŮ	57
TAVICÍ NÁDOBY	57
ZAŘÍZENÍ SLOUŽÍCÍ K BĚLENÍ VOSKU	58
ZAŘÍZENÍ K VÝROBĚ TAŽENÝCH SVÍČEK	59
ZAŘÍZENÍ K VÝROBĚ SVÍČEK POLÉVÁNÍM	61
POMŮCKY K VÝROBĚ SVÍČEK NAMÁČENÍM	62
FORMY NA LITÍ SVÍČEK A OBĚTIN	62
STŮL	63
NÁSTROJE POUŽÍVANÉ KE ZDOBENÍ	64
OSTATNÍ POMŮCKY	65
MATERIÁL NA VÝROBU SVÍČEK	67
■ TECHNIKY	69
TECHNIKY PRÁCE	71
ÚPRAVY VOSKU, PŘÍPRAVNÉ PRÁCE	72
ZPRACOVÁNÍ A ČIŠTĚNÍ VOSKU	73
TAVENÍ VOSKU SUCHOU CESTOU	73
FILTRACE VODOU	73
PARNÍ FILTROVÁNÍ	74
BĚLENÍ NA SLUNCI	74
CHEMICKÉ PROSTŘEDKY	75
BARVENÍ	75
VÝROBNÍ TECHNIKY	75
TAŽENÍ	76
SPLÉTÁNÍ	77
VÁLENÍ	77
POLÉVÁNÍ	78

NAMÁČENÍ	78
STÁČENÍ	78
LITÍ DO FOREM	79
PLÁTKOVÁ TECHNIKA	81
STROJOVÁ VÝROBA SVÍČEK V MINULOSTI	81
DEKORAČNÍ TECHNIKY, POMŮCKY	
KE ZDOBENÍ	82
PAPÍROVÉ OBTISKY	82
TAŽENÍ, NAMÁČENÍ, POLÉVÁNÍ	83
MALOVÁNÍ	83
ŠTÍPÁNÍ	83
ZDOBÍTKA	84
VOSKOVÉ OZDOBY	84
FORMY	85
LAKOVÁNÍ	85
BALENÍ	85
■ SOUČASNOST	87
SOUČASNOST	89
SOUČASNÉ SVÍČKÁRSKÉ DÍLNY	89
TECHNIKY VÝROBY SVÍCÍ V SOUČASNOSTI ..	90
STÁČENÍ Z MEZISTĚN	90
LITÍ DO FOREM	91
NAMÁČENÍ	91
MODERNÍ SVÍČKA	92
VÝKLADOVÝ SLOVNÍČEK	95
REJSTRÍK	96
VYBRANÁ LITERATURA	98

ÚVOD

Současná moderní doba s sebou přináší řadu faktorů pozitivních, příjemných, ale i těch méně žádoucích. K těm jistě pozitivním momentům lze přičítat zájem o dobové lidové zvyky a tradice, v neposlední řadě pak také zaniklá historická řemesla. Mezi jinými doplňuje poměrně dlouhou řadu v původní podobě dnes již neexistujících řemesel i voskařství. Jak už sám název dává tušit, vycházela voskařská práce především ze zpracování vosku. Původně šlo o , od 19. století získaly při výrobě voskařského zboží srovnatelný, později dokonce ještě větší význam vosky vyráběné uměle. Mluvíme-li dnes o práci s voskem, většina z nás si nejprve bezděčně vybaví zejména svíčky. Ve voskařství ovšem zdaleka nešlo jen o produkci svíci. Mířtři voskaři, voskařští specialisté a v neposlední řadě i vybraní umělci zásobovali trh vedle různých druhů svíci celou řadou dalších produktů, a to jak dekoračních nebo užitkových různé kvality, tak i exempláři poměrně vysoké umělecké úrovně. byl zpracováván a používán i v rámci dalších oblastí, například v umění (ceroplastika = vosková plastika; cerae = vosk, lití bronzu), kovolictví (výroba zvonů), lékařství (buď přímo k využití v medicíně, zejména v zubním lékařství, nebo na výrobu trojrozměrných anatomických modelů aj.), později také v kosmetickém a farmaceutickém průmyslu, zejména jako přísada do masť a emulzí. Často bývá vosk součástí nejrůznějších ochranných a konzervačních nátěrů nebo tmelů.

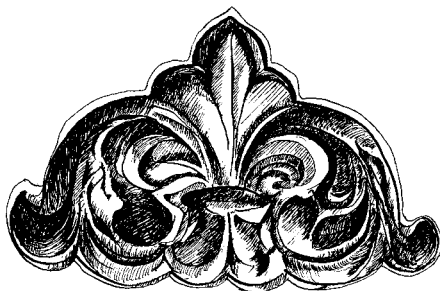
Historie voskařského řemesla je dlouhá a pestrá. S trochou nadsázky je možné předpokládat, že již pravěký člověk, dobývající z včelstev med, přišel do styku také s voskem. Ovšem teprve v období starověku již máme k dispozici celou řadu dokladů o tom, že lidé vosk uměli získávat i zpracovávat. Ze starověku pocházejí první dostupné informace o včelách a jejich významném postavení v dobové symbolice a mytologii. Nazírání na vosk jako látku hlubšího symbolického významu mezi jinými převzalo a výrazně rozvinulo především křesťanské náboženství. Lze předpokládat, že od starověku se mezi laickými zpracovateli vosku začali specializovat jedinci, kteří dokázali vystihnout vlastnosti a specifika včelího vosku lépe než jiní. S voskaři v plném významu toho označení se ovšem setkáváme až ve středověku.

Voskařství lze zkoumat skrze dostupnou literaturu, písemné a především hmotné prameny. Množství česky psané literatury věnující se voskařskému řemeslu, jeho historii a významu v českých zemích, způsobu organizace voskařů a jejich práce, zhodnocení postavení voskařství v rámci ostatních řemesel, voskařským výrobkům apod. je poměrně omezené. Zájemce je odkázán na jednotlivé články nebo literaturu cizojazyčnou, v tomto případě především německy psanou. Tím přirozeně vzrůstá důležitost písemných a hmotných pramenů v jednotlivých konkrétních oblastech České republiky, jejichž dostupnost a vypovídací hodnota zpravidla odpovídají významu řemesla v jednotlivých regionech. Nejprůnosnější jsou z tohoto hlediska lokality sousedící se známým poutním

centrem. Velmi dobře dokumentované období života voskařů a produkce jejich dílen představuje přelom 19. a 20. století a následné období do roku 1950. Právě z této doby se dochovalo nejvíce hmotných pramenů i písemných svědectví. Mezi prameny nejcennější se řadí ojediněle dochované vzpomínky pamětníků.

Na základě všech výše uvedených pramenů vznikla i tato publikace, která seznamuje s dalším z mnoha pozapomenutých řemesel, s voskařstvím, které však ještě před cca 60 lety tvořilo nedílnou součást života našich předků. Vedle historického exkurzu a voskařských výrobních technik je zvláštní důraz kladen zejména na samotné voskařské výrobky. To proto, že v původní podobě se s nimi dnes už není možné běžně setkat, a to i přesto, že po staletí patřily ke každodennímu koloritu života na vesnici, ve městě i u dvora. Lze říci, že z bývalé slávy voskařského umění a významově bohaté symboliky jednotlivých výrobků nám dnes zbyla jen hořící svíčka na svátečně prostřeném stole.

DĚJINY

HISTORIE ZPRACOVÁNÍ A VYUŽITÍ VČELÍHO VOSKU

VČELÍ VOSK – NETRADIČNÍ MATERIÁL

Voskařství bývalo poměrně zvláštní řemeslo. Jeho pomyslná zvláštnost nespočívala v používání neobvyklých technik, pomůcek nebo v nějakých po generace utajovaných recepturách. Spočívala v surovině, kterou voskaři zpracovávali. . Co je na včelím vosku tak zvláštního?

Pro dnešního člověka vosk sám o sobě asi nic až tak výjimečného nepředstavuje. Podíváme-li se však na něj například očima člověka z období raného středověku, zjistíme, že z takového úhlu pohledu se zdánlivě obyčejný vosk mění na výjimečnou surovinu s bohatou symbolikou, opředenou řadou mýtů a pověr. Byl totiž jedním z produktů včely, podle tradice „panenského“ hmyzu, který například křesťané s oblibou pro vzájemný symbolický vztah (čistota, píle, soudržnost) přirovnávali k Panně Marii, Boží rodičce.

Již první církevní učitelé velebili čistotu včelího vosku. V tom, že byl získáván stejně jako med od „panenských včel z nejčistších šťáv těch nejkrásnějších květin“, viděli symbol zrození Ježíše Krista z Panny Marie. Středověká scholastika vycházela z myšlenky „Kristus, světlo světa“, proto se i hořící svíčka vyrobená ze včelího vosku stala Kristovým symbolickým obrazem. Knot skrytý ve vosku připomínal Kristovu duši; plamen teplem formoval, zároveň však i ničil svíčku, což, doplněno vůní, ukazovalo na Ježíšovu božskost a dokonalost. Včela byla jedním z atributů sv. Ambrože, který se stal patronem včelařů, perníkářů a voskařů, nebo také sv. Bernarda z Clairvaux, taktéž patrona včelařů a voskařů, jehož výřečnost byla přirovnávána k lahodnosti tekoucího medu.

Díky svému zvláštnímu postavení mezi ostatními surovinami byl vosk spojován především s náboženskými a magickými úkony. Právě výše zmíněná symbolika čistoty dala vzniknout pestré řadě předmětů, které byly například v rámci křesťanství spojeny jak s oficiálním, tak s viceméně lidovým náboženským myšlením. Navzdory svému poměrně rychlému hoření byly voskové svíce v kostelech žádaným prostředkem k osvětlování prostor (z věnovaného vosku, svící či obětín si chrám posléze lil nové svíce ve vlastní režii; navíc při všeobecné oblibě a spotřebě vosku jej bylo možné kdykoli znovu prodat). Významné postavení získal vosk mezi naturálními mi dary. Býval obětován jak surový, tak nejrůzněji upravovaný a zformovaný. Oblíbený byl zejména pro svou tvárnost a poměrně dlouhou trvanlivost, navíc šlo o materiál v malém množství dostupný co nejširším vrstvám věřících, přestože ve srovnání s ostatními materiály určitě nepatřil k nejlépejšímu.

Na dnešního člověka mohou poněkud rozporuplně působit katolíkům dobře známé voskové obětiny. Šlo o drobné, duté, trojrozměrné voskové odlitky, které představovaly různé velké napodobeniny nemocných orgánů a končetin, lidských postav, zvířat, rostlin, staveb či věcí denní potřeby. Určeny byly především k prodeji poutníkům, kteří skrze ně žádali splnění prosby nebo vyjadřovali své díky tomu ze svatých, který byl v tom kterém místě předmětem kultu. Tak například mladá vdaná žena toužící po miminku vykonala pouf k místu, kde se uctíval některý ze svatých, a obětovala voskovou figurku děťátka v peřince, modlic se při tom za brzké početí. A naopak, šťastná rodička přicházela obětovat figurku miminka s díky za narození zdravého potomka.

■ **Obrázek 1** Panna Maria Svatohorská, u nohou jí leží obětiny, B. Balbin, *Přepodivná Matka svatohorská*, 1666

POČÁTKY VČELAŘENÍ, OBCHOD S VOSKEM, PRODUKTY

Získávání medu a později také vosku od divoce žijících včel bylo známo již v pravěku. Za jistý doklad tohoto tvrzení jsou pokládány pravěké jeskynní nástěnné malby ze Španělska z období mezolitu, cca 12–10 000 př. n. l. Malba z jeskyně Bicornp zobrazuje člověka obletovaného včelami. Předpokládá se, že se zpočátku jednalo o vybírání medu z dutin včelami již opuštěných, neboť sběrem medu od živých včelstev i s plásty dochází zpravidla k nenávratnému poškození včelí populace. Zkušenost tedy postupně člověka naučila včelstva usazená ve stromech využívat tak, že včelám nevybral všechn med, ale část, potřebnou pro přežití, jim ponechal. Odtud byl jen krůček k prvním pokusům o chov včel.

Poprvé jsou podobné úspěšné pokusy doloženy u Egypťanů, kteří med a vosk nezískávali jen prostým vybíráním těchto surovin výše zmíněným způsobem, nýbrž již záměrným chovem včel v hliněných nádobách, a to už ve 4. tisíciletí př. n. l. V rámci egyptské mytologie byly včely považovány za božská stvoření. Podle mytologie byl původ medu a vosku připisován slzám nejvyššího boha Re.

Z Egypta se znalosti o chovu včel rozšířily do východního Středomoří, uplatnění našly zejména v Palestině, na Kypru a v Řecku, odkud se šířily dále do Itálie. Záměrný chov včel v uměle zhotovených schránkách byl znám také mezi Babyloňany, Asyřany, Feničany a v Mezopotámii.

O včelách a včelařství se zmiňují řeční autoři. Hesiodos například kolem roku 700 př. n. l. zmiňuje „klenuté úly“, avšak nejvýznamnější pojednání o včelách a jejich chovu, které bylo po dlouhou dobu nepřekonanou prací na dané téma, pochází ze 4. století př. n. l. od Aristotela.

Jako nezastupitelná součást zemědělského hospodaření zakotvilo včelařství u starověkých Římanů. Včely byly chovány v úlech v zahradách, sadech, parcích i v těsné blízkosti tradičních římských vil. Písemně zpracovali danou tematiku mnozí, mezi jinými například Varro, Vergilius nebo Gaius Plinius Secundus, který ve své práci zmiňoval bílý vosk a uváděl prostředky sloužící k jeho bření. Římané považovali včely, podobně jako před nimi Egypťané či Řekové, za stvoření božská, neposkrvněná, čistá a tento pohled na včely jako výjimečné tvory zůstal lidem v různé míře i v následující křesťanské éře evropské historie, až do 20. století.

Od starověku a raného středověku byla k získávání medu a vosku po dlouhou dobu využívána divoká včelstva postupně usazovaná v brtích (tj. v záměrně vytvořených dutinách stromů). Na jejich kultivaci se specializovali tzv. brtníci, kteří obvykle pracovali pro církevní či světskou vrchnost. Divoká včelstva záměrně usazovali do přírodně vzniklých či uměle vyhloubených otvorů ve stromech v lesích, posléze také v úlech stojících v blízkosti lidských obydlí. O tomto dnes již také zaniklém řemesle souvisejícím s včelařstvím dodnes svědčí například pojmenování severočeské obce Brtník. Přenesení chovu včel z lesů do úlů, a tím jejich zakomponování do rámce hospodářství jednotlivých zemědělských usedlostí, s sebou neslo krom jiného také jistou ekonomickou výhodu.

Včelaření pro vlastní potřebu v rámci běžného hospodářství nepodléhalo zvláštním předpisům a samozřejmě nepředpokládalo příslušnost chovatele k některému z včelařských cechů. Díky tomu se chov včel stal již v pozdním středověku téměř nedílnou součástí hospodaření nejen klášterních komunit, šlechtických a královských statků, nýbrž i prostých zemědělských usedlostí venkovského obyvatelstva.

Výrazným impulzem pro další rozvoj včelařství a zvýšení produkce medu, zejména však vosku, byl nástup křesťanství. Včela a její produkty se těšily zvláštní oblibě a přirozeně našly své nezastupitelné místo také v křesťanské symbolice.

Vyjdeme-li z předpokladu, že brtnictví ještě není typickým včelařením, tedy chovem včelstev v blízkosti lidských sídel ve schránách k tomuto účelu vyrobených, lze konstatovat, že ve střední Evropě záměrný chov včel zdomácněl v podstatě až na prahu středověku. Archeologické nálezy sice do určité míry vypovídají o znalosti získávání medu a vosku od včelstev již kolem přelomu letopočtu či ve 3.–6. století n. l., přesto však přímo nedokládají jejich chov ve výše uvedeném významu. Získávání medu a vosku bylo rozšířeno v oblastech dnešní Francie, Německa, Bavorska, v povodí Odry a Dunaje (zpočátku právě formou brtnictví, které na mnoha místech, zejména s ohledem na přírodní podmínky, přetrvávalo vedle včelaření ve schránách, tedy úlech, dlouho do novověku). Mimořádné postavení však díky přirozeným předpokladům – rozsáhlým lipovým lesům – získaly oblasti v dnešním Rusku, Polsku, Čechách a Maďarsku. V 8. století byl vedle kožešin a medu hlavním vývozním artiklem ruských obchodních středisek směřujícím především do Konstantinopole. V 9. století byl poměrně významný export vosku ze slovanských oblastí do Německa, obzvláště do Řezna, odkud se výměnou získávalo textilní zboží, železo a víno. Po celý středověk představoval pro země střední a východní Evropy vývoz vosku jeden z nejvýznamnějších zdrojů příjmů, resp. jednu z mála možností, jak ze západní Evropy získávat většinu kvalitního spotřebního zboží.

K obchodování s voskem byly využívány jak vodní, tak pozemní trasy místního a tradičního dálkového obchodu. Tento obchod byl již od svých počátků po dlouhá staletí svázán celou řadou příkazů, omezení, cel a dávek, přičemž sebemenší pochybení či vybočení z předpisů bylo trestáno poměrně tvrdě, od peněžitých pokut až po zákaz dalšího provozování živnosti (velmi časté bylo například falšování jakosti či barvy včeliho vosku). Pro účely obchodu a distribuci dalším zpracovatelům byl vosk dodáván v litých kotoučích diskovitého tvaru nebo v plochých bochnících, vážících v rozmezí od 6 do 60 liber (1 libra = 0,5 kg).

Takovýto vosk však často putoval do velkoskladu, odkud byl dál distribuován v sudech po 150–200 librách, někdy po 400–600 librách. Pro větší pohodlnost a efektivnost transportu se vosk před uložením do sudů zpravidla roztavil, jednotlivé sudy bývaly z důvodu ochrany před falšováním opatřeny pečeti.

Falšování pravého včeliho vosku přimícháváním nejrůznějších nekvalitních přísad bylo problémem, který se táhl celou historií jeho zpracování. Je logické, že se tak zpravidla dělo na úkor kvality prodávaného zboží. Stoprocentně čistý býval vosk jen výjimečně. Běžnými přísadami byly například hrachová moučka, pryskyřice, kalafuna,

lůj apod. Svíce se silnou příměsí loje nebo jiných tuků rychle hořely, během hoření silně kouřily a byly nepříjemně cítit. Podobně také voskové obětiny vyrobené z nekvalitního materiálu byly křehké a často se lámaly. Z dobových svědectví známe mnohé nářky nad kvalitou voskařského zboží. Řada prodejců se snažila ovlivnit také barvu vosku. Pro obchodníky však bylo věcí cti takový nekvalitní vosk poznat a od prodejce ho nevykoupit.

Od 10. století se včelaření stalo poměrně výnosným podnikáním, kterému se věnovali velcí i drobní světští a církevní feudálové, klášterní komunity, ale také drobní hospodáři. Proč význam chovu včel stále rostl a produkce medu a vosku byla tolik žádaná? Předně si musíme připomenout, že med byl po dlouhou dobu jediným všeobecně dostupným sladidlem. Co se vosku týče, jeho spotřeba stoupala jednak v souvislosti se zvyšujícími se nároky na kvalitní osvětlení církevních i šlechtických sídel, především však v závislosti na rozšiřujícím se vlivu církve a s tím souvisejícími potřebami křesťanského kultu.

Svíčky a obětiny tvořily základní sortiment produkce voskařské dílny po celý středověk. Postupně se k nim přidaly drobné upomínkové předměty, jejichž obliba vzrůstala od 12. století zejména díky rozšiřujícímu se poutnickému hnutí.

Vzhledem k nákladnosti vosku byly svíčky v běžných domácnostech až do 15. století jevem vzácným. I v pozdějších obdobích se jak ve šlechtickém, tak i městském prostředí používaly svíčky vyrobené ze zvířecích tuků, zejména lojové. Nebyly příliš kvalitní, rychle hořely, silně kouřily, navíc spalováním loje vzniká nepříjemný zápach. Takovéto svíce si však byli lidé schopni vyrábět pro vlastní potřebu sami, nebylo neobvyklé zvyšovat si prodejem doma vyrobených obyčejných svící domácí rozpočet. Je však nutné mít na zřeteli, že používání svící k osvětlování nebylo běžné. Především ve vesnickém a částečně snad také městském prostředí byly k tomuto účelu využívány většinou nejrůznější kahánky a louče, svíčka měla pro ekonomicky a sociálně slabší vrstvy význam jako předmět zvláštní, používaný zpravidla jen v obzvlášť významných situacích (události významné pro rodinu, ochranný prostředek apod.), což souviselo s jejich magickým vnímáním.

Nové impulzy vnesla do využití a zpracování vosku renesance. Díky dobovému návratu k odkazu starověkých kultur našel vosk uplatnění ve „vyšším“ umění. Došlo ke znovuobjevení a dalšímu rozvoji ceroplastiky, která byla objevena v Řecku a následně převzata a dále rozvinuta Římany. Jak název napovídá, šlo o modelování plastik z vosku. Vosk byl míšen s dalšími přísadami a z výsledné hmoty se tvořily zpravidla volnou rukou drobné předlohy rozměrných uměleckých děl. Oblibě se těšily i drobné voskové portrétní medailonky.

Baroko pokračovalo v trendu nastoleném renesanční epochou. Vosk se v umění velmi dobře uplatňoval i nadále, navíc se osvědčil jako velmi vhodný materiál ke zhotovování tehdy oblíbených anatomických modelů. K nejranějším příkladům imitace přírody patřily od 16. století také modely ovoce, zeleniny a pokrmů vůbec. Vedle napodobenin rostlin i živočichů se uplatnily také modely lidských postav. Voskové figury se používaly jak v kabinetech kuriozit, tak v panoptících (velmi často mobilních), a vždy se setkávaly

s velkým zájmem diváků. Návštěvník si v panoptiku či kabinetu kuriozit mohl aktuální události nebo historické postavy obrazně řečeno „prožít“. Figury a stafáž vytvářely před pozorovatelovými očima biblickou nebo jinou náboženskou scénu, divák se stával pasivním svědkem významného historického momentu. Realističnost voskových zobrazení i v mladších historických obdobích brala pozorovateli téměř dech.

Význam včelího vosku v barokním období ještě dále výrazně vzrostl, zejména vzhledem ke změně náboženským poměrům. Jedním z výsledků třicetileté války bylo upevnění pozice katolického náboženství ve střední Evropě. Nová vlna poutí přinesla voskařskému řemeslu opravdový rozmach. Produkce nábožensky laděných plastik, ch svíci, upomínkových předmětů, obětín apod. dosáhla takového rozkvětu jako nikdy dříve, ovšem také jako již nikdy později v dějinách. Je to poněkud paradoxní, protože právě třicetiletá válka do té doby dobře prosperující včelaření a obchod s voskem téměř zdecimovala.

Móda rokoka a biedermyera dokázala také využít. Ukázal se být vhodným materiálem pro tehdy velmi populární žánrové obrázky, portrétní medailony, drobné upomínkové a dekorativní předměty.

■ **Obrázek 2** Voskař při výrobě svíček tažením, podle reprodukce rytiny z knihy Ch. Weigela *Abbildungen der Gemein-Nützlichen Hauptstände, Regensburg 1698*

V umění romantismu, vzhledem k dobové tendenci navazování na starší vzory, nemohly přirozeně chybět voskové emotivně laděné scény – reliéfy a plastiky. Navíc se někteří umělci začali vracet k enkaustice, ve starověkém světě oblíbené technice malby. Spočívala v mísení vosku s přísadami a barvivy tak, že vznikala různě barevná pasta, kterou se malovalo na rozličné povrchy. Hotové dílo se lehce nahřálo, čímž se jednotlivé barevné přechody a tahy mírně slily. Výsledná malba působila dojmem měkkosti a lesku.

Zásadní zlom do dalšího vývoje využívání a zpracování vosku, a to jak v kladném, tak záporném významu, přineslo 19. století. Nové technologie a materiály sice usnadňovaly produkci voskového zboží, ovšem v důsledku toho byl trh rychle zásoben velkým počtem kvalitních a přitom levných svící, kterým tradiční voskařské dílny nemohly konkurovat ani v nejmenším.

Objevení možnosti mísení chemických látek, obzvláště stearinu a kyseliny palmitové, připravilo půdu pro vznik stearinové svíčky, která dobře vypadala a během hoření v podstatě nekapala. Roku 1818 se tedy vedle voskových a lojových svíček objevují svíce stearinové, o jejichž výrobu se zasloužili dva francouzští chemici – Braconnot a Simonin. V roce 1825 došlo k podstatnému vylepšení knotu, na které navázal vynález knotu pleteného a preparovaného kyselinou boritou. Velmi zajímavé výsledky při zhotovování svící přinesly nové postupy Louise Adolpha de Milly, které vzhledem ke svým vlastnostem výrazně urychlily a usnadnily následný přechod k sériové strojové produkci svící. Objev parafinových svíček francouzského chemika Ernesta Selligiea roku 1837 nebo zkonstruování prvního kontinuálně pracujícího odlévacího stroje na svíčky inženýra Morgana v Manchesteru v roce 1848 představovaly spolu s nástupem tovární výroby svící pro původní malovýrobce svíček postupný zánik.

I přesto se však vzhledem ke zvláštním podmínkám vybraných regionů voskařství jako specifické řemeslo udrželo například na řadě míst střední Evropy po celé 20. století. A můžeme říci, že s menšími obměnami v podstatě existuje dodnes (např. v oblastech poblíž významných historických poutních center Německa, Rakouska, Španělska apod.).

VOSK JAKO PROSTŘEDEK K OSVĚTLOVÁNÍ

Svíce ze včelího vosku se již od počátků rozšíření křesťanství postupně staly samozřejmou součástí liturgie. V tradičních měšťanských domácnostech představovaly hluboko do 15. století výjimku, o vybavení vesnických usedlostí ani nemluvě. V bohatších městských domech se ke svícení používaly svíčky lojové, lojem a pilinami plněné nádoby nebo lampy na řepkový olej. Ve většině chudších měšťanských domácností, podobně jako venkovských, zajišťovalo běžné osvětlení otevřené ohniště a tradiční louče.

Koncem 15. století se začaly svíčky ze včelího vosku objevovat stále častěji už i v zámožnějších domácnostech. Rozhodně však nesloužily k prostému osvětlování, spíše

byly chápány jako předmět zvláštního významu. Byly výrazně tenčí než svíce kostelní. Obvykle se nenechávaly vyhořet celé, ale zapalovaly se jen krátce v rámci oslav významných církevních či rodinných svátků. Tyto svíce byly v rodině pečlivě opatrovány. Čas od času se opálený knot zkracoval nůžkami, ohořelá a kapkami potřísněná svíčka se mohla na chvíli ponořit do mělké voskové lázně, aby se její povrch opět uhladil. Přednosti voskových svíček před lojovými byly vidět na první pohled. Svíčky ze včelího vosku nezapáchaly, spíše naopak, a nekouřily. Ovšem kvůli vysoké ceně byla jejich spotřeba velmi malá. Z toho důvodu zůstávaly lojové svíčky i přes své nedostatky také nadále samozřejmostí pro nezámožné domácnosti, sloužily k osvětlování hospodářských prostor, prostor pro služebnictvo apod. Právě v tomto prostředí přetrvávalo používání svíček lojových, které zde byly často chápány jako světlo zvláštní, sváteční a podle toho s nimi také bylo zacházeno (v symbolickém a magickém významu v podstatě zastupovaly svíčky ze včelího vosku).

Svíce byly zapotřebí zejména v klášterech. K osvětlení hospodářských prostor, dlouhých chodeb a také cel sloužily louče a lojové svíce, které si řeholníci zpravidla zhotovovali sami. Voskové svíce musely být na základě předpisů a nařízení používány jen k náboženským, liturgickým účelům a k osvětlení reprezentativních prostor. Podle jednotlivých specifických názvů bylo možné rozeznat hned několik druhů svící a následně také účel, ke kterému sloužily. Existovaly svíčky určené pro ranní mši, večerní modlitbu, svíčky výhradně pro kněze, svíčky používané jako zdroj světla při studiu náboženských textů nebo zvláštní svíčky do luceren používaných při nočních pochůzkách v areálu kláštera apod.

Naopak přímo marnotratná byla spotřeba svíček u bohatých šlechtických a panovníckých dvorů. Tam, s výjimkou hospodářských budov, našly svíčky ze včelího vosku uplatnění téměř všude. Nejvíce jich bylo samozřejmě spotřebováno během dvorských slavností a bálů. Důvod, proč se nepoužívaly levnější lojové svíce, je zřejmý. Pomineme-li ryze praktická hlediska, pak to byl jeden z dobrých způsobů, jak mohl dát pořádající všem zúčastněným okázale najevo, že on si to prostě „může dovolit“. V celé řadě slavnostních sálů se dokonce tohoto způsobu osvětlení záměrně využívalo. Stěny sálů byly osazeny velkými zrcadly, která odrážela světlo svící usazených v křišťálových lustrech. Jen pro zajímavost, například na saském dvoře v Drážďanech se během nejrušnějších slavností spotřebovalo až 14 000 svíček ročně, v roce 1821 bylo během korunovace Jiřího IV. v katedrále ve Westminsteru zapáleno celkem 28 lustrů, přičemž jeden každý byl osazen 60 svícemi. Na druhou stranu je třeba připomenout, že i za použití svíček ze včelího vosku byl vzduch v sálech „těžký“. Nebylo ničím neobvyklým, že lidé poměrně často omdlávali. Jelikož i svíčky z pravého včelího vosku během hoření odkapávají, bývaly nákladné dámské a pánské slavnostní róby velmi často potřísněny voskovými kapkami.

Nemálo svící bylo spotřebováno rovněž během pohřebních ceremoniálů a průvodů, zejména pokud zemřela společensky významná osoba. Jako příklad můžeme uvést

pohřeb Karla IV. v roce 1378, který údajně přinesl pražským svícníkům výjimečné zisky. Ve smutečním průvodu se prý objevilo celkem 564 světloňů, stovky svíce navíc hořely při vystavování králova těla v pražských chrámech a u katafalků. Jen na 300 svíce zaplatily pražské cechy. Literatura a dobové prameny velmi často citují žehráni na nepřiměřeně velkou spotřebu svíce právě během pohřebních ceremoniálů.

K péči o svíčky byli na šlechtických a panovnických dvorech najímáni buď zvláštní služebníci, nebo bylo jasně určeno, kdo ze služebnictva smí se svíčkami přijít do styku. Proč byla právě tato služba tak přesně vymezována? Důvod byl prostý a souvisel právě s tím, že vosk nebyl levnou záležitostí. Tito služebníci měli totiž kromě svých povinností také určitá práva. Ta spočívala mimo jiné v tom, že si obvykle směli ponechávat zbytky ohořelých, nespálených svíce. U dvora bylo totiž zvykem, že jednou zapálená svíce se už podruhé nezapalovala. Právě díky tomuto pravidlu si mohli zmínění služebníci k obvyklému služnému přijít na poměrně solidní přívýdělek. Nebylo to ovšem tak jednoduché, jak by se na první pohled zdálo. Například u dvora krále z Walesu bylo zvykem, že služebník, který měl svíčky na starosti, měl nárok na píď svíce, kterou držel během královské tabule, stejně tak jako zbytky všech svíce, které ještě hořely, když se král odebral do svých komnat. Zvláště působí jeho výsadní právo vzít si z každé svíčky, kterou zapálil, tolik vosku, kolik byl schopen odkousnout. Podobně tomu bylo u francouzského dvora krále Ludvíka XIV., kde se zvláštní výsada vztahovala na toho, kdo během večerní modlitby králi držel svíčku. Po modlitbě si mohl její zbytek ponechat. V tomto ohledu nepřicházely zkrátka především dvorní dámy, kterým bylo podle protokolu dovoleno zapalovat svíce a jejich zbytky si ponechávat. Jelikož ani na francouzském dvoře nebylo zvykem zapalovat jednu svíce dvakrát, získaly dámy touto výsadou zajímavý vedlejší příjem.

Lojové a voskové svíčky se k osvětlení používaly také v divadlech, kde se velkými lustry osvětlovalo hlediště. Nasvícení jeviště spočívalo v používání tzv. osvětlovacích vozíků, což v podstatě byly malé bedýnky na kolečkách, uvnitř opatřené hořící svíčkou. Jedna jejich řada se nacházela na jevištní rampě, další mohly být podle potřeby posunovány po scéně.

VOSK A JEHO ZPRACOVÁNÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Také Slované žijící na území českých zemí se záhy stali proslulými chovateli včel a producenty medu a vosku. V rámci jejich hospodářství představovaly med a vosk, stejně tak jako medovina, která se z medu připravovala, důležitý vývozní artikl. U Slovanů je včelařství doloženo také na Velké Moravě.

Písemné zprávy o chovu včel a obchodování s medem a medovinou v Čechách a na Moravě pocházejí z 5., resp. 9.–10. století. První zmínky o obchodování s voskem jsou z 10. století. K roku 950 se vztahuje zpráva o českých kupcích platících clo v sousedním

Rakousku právě za vyvážený vosk. Vosk české provenience je ve 13. století uváděn mezi zbožím prodávaným na trhu v Bruggách. Pravděpodobně až do 1. poloviny 14. století byl na území Čech zpracováván a vyvážen dále do ciziny obyčejný vosk surový, jelikož do té doby zde nebyla známa metoda bělení vosku (k dalšímu zpracování se dovážel speciálně upravený bílý vosk z Itálie). V českých zemích se vosk začal bělit až za vlády Jana Lucemburského. První tzv. bělidlo je roku 1350 připomínáno výsadou Karla IV. při slévárně pražského měšťana Jana Bavora, kterému právo liti vosku udělil právě Jan Lucemburský již v roce 1342.

Zpracováním včelího vosku se vedle včelařů zabývalo také několik dalších zemědělsko-řemeslných odvětví, mezi kterými získali do budoucna nejvýznamnější postavení voskaři. S včelaři a voskaři spolupracovali například voštináři. Od včelařů vykupovali voštiny (včelí plásty), z nichž získávali vosk buď prostým tavením na slunci, nebo párou či vyvářením voštin ve vodě (používání různých typů lisů bylo běžné až v 19. století). Voštinářství v podstatě představovalo jeden z typů vandrovního řemesla. Jeho příslušníci museli docházet za jednotlivými chovateli včel, po získání vosku z voštin také za odběrateli, kteří byli ochotni surový vosk vykoupit k dalšímu zpracování. Nejčastěji prodávali voskařům a svícníkům (v novějších obdobích pak našli odbyt i také v lékařství a kosmetice). Mnohdy se někteří z voštinářů specializovali výhradně jen na sběr nebo výkup voštin a výrobu vosku.

Podle záznamů se na našem území poprvé objevují svícníci ve 14. století. Pracovali jak se včelím voskem, tak s lojem. Z vosku a loje lili svíčky, vyráběli sloupky, plastické obrázky a fakule.

Roku 1354 získali čtyři svícníci měšťanské právo na Starém Městě pražském, k roku 1419 je jich doloženo celkem třináct v celé Praze. Jako příslušníci samostatného řemesla se však svícníci v pramenech neobjevují často. Winter uvádí, že v roce 1524 se k tomuto řemeslu přihlásili na staroměstské radnici dva řemeslníci, mezi léty 1590–1620 v Praze dokládá svícníků pět, z nichž tři byli německé národnosti a ze dvou zbývajících Čechů pracoval jeden jako voštinář. Ze svícníků pracujících výhradně pro dvůr císaře Rudolfa II. zmiňuje Winter jmenovitě dva – Wolfa Plaumba a Francouze Petita, „*na něhož se roku 1611 mydláři a svícníci všech tří měst Pražských vrhli se žalobou, že dělá svíce falešně, a když tu není dvora, že by měl jít za dvorem ...*“.

Lojové svíčky bylo možné poměrně snadno zhotovovat v domácnosti, ale ve velkém množství je produkovali také řezníci a mydláři. V Čechách jsou příslušníci tohoto řemesla doloženi ve 14. století a jejich význam postupně rostl až do století 16., kdy se zařadili mezi nejpočetněji zastoupená řemesla. Winter v letech 1526 až 1620 dokládá v obou pražských městech celkem 52 mistrů mydlářů, na Malé Straně pak mistrů šest, z toho dva Němce.

V domácí literatuře a pramenech se jen výjimečně setkáváme se zmínkami o umělcích pracujících s voskem. Na přelomu 16. a 17. století jsou doloženi otec a syn Abondiové, kteří se věnovali voskové plastice a působili na dvoře Rudolfa II. K roku 1794 je vosková